

УДК 37.015.31:78

ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ УЧНІВ ДО МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА УРОКАХ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

Сніжана КУРКІНА (Кіровоград)

Актуальність теми. Соціально-економічні, політичні процеси у сучасному світі характеризуються колосальними змінами в суспільному житті більшості країн. Традиційні орієнтири не відповідають сучасним запитам, нові або іще не сформувалися або знаходяться на стадії розвитку. Означені тенденції торкаються також проблеми виховання й розвитку дітей і молоді. Як свідчать отримані вітчизняними вченими дані, у дітей в умовах різкої зміни соціально-економічної ситуації в суспільстві значно змінилися якісні психічні, психофізіологічні й особистісні характеристики. Зміни виразилися в зниженні рівня когнітивного розвитку, соціальної й комунікативної компетентності, порушенні в емоційній сфері, збільшенні кількості хронічно хворих дітей, дітей із різноманітними психічними відхиленнями тощо. Через це в суспільстві широко обговорюється питання про стан сучасного дитинства й перспективи його розвитку.

Усе це вимагає від освітян глибокого реформування насамперед шкільної освіти, як першої, і водночас найважливішої освітньої ланки, яка відповідає за адаптацію молодої людини в соціумі, формує загальний інтелектуальний, культурний, духовний рівень особистості. Важко переоцінити значення шкільної освіти в контексті сучасних вимог щодо формування загальної й духовної культури особистості. На сучасному етапі освіченість, інтелект і творча діяльність є визнаними духовними складовими національних цінностей, на основі яких реалізується культурно-творчий потенціал особистості.

Звідси неабияка увага до рівня й якості викладання гуманітарних, мистецьких дисциплін з огляду на виключну важливість художньо-естетичного виховання в процесі формування позитивних духовних, моральних якостей особистості, що прищеплюються під час спілкування з мистецтвом й безпосереднім осягненням різноманітних видів і форм художньо-творчої діяльності з самого раннього віку.

Думку про те, що залучення до мистецьких цінностей не є частиною виховання вибраної еліти, що якомога більша кількість учнів загальноосвітніх закладів повинна бути уведеною у світ художньої культури, можна простежити в працях більшості сучасних

педагогів, психологів, мистецтвознавців. Науковці, що займаються розробкою кола проблем, пов'язаних із викладанням предмету «Художня культура» як у загальноосвітній школі, так і у закладах вищої освіти, зауважують, що «...культурно-виховна місія мистецтва спрямована на розширення кола спілкування й духовних обріїв кожної людини, доповнення її реальним спілкуванням з героями художніх творів, а через них – з видатними майстрами та їхніми сучасниками, а також на осягнення культурного сенсу різних епох, творчості народів і окремої особистості» [10, с. 5].

Зауважимо, що у законах України, зокрема у Державному стандарті базової та повної середньої освіти, зазначено, що зміст освіти повинен створити передумови для всебічного розвитку особистості на засадах загальнолюдських і національних цінностей, гуманізації і демократизації шкільної освіти, запровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій, а концептуальною ідеєю розроблення змісту освітньої галузі «Естетична культура» є «... цілісний художньо-естетичний розвиток особистості на основі взаємодії різних видів мистецтва і координації знань, умінь та уявлень, набуття яких необхідне для формування у свідомості учнів поліхудожнього та полікультурного образу світу» [4, с. 4].

Таким чином, в процесі реформування системи шкільної освіти виникає безліч педагогічних проблем. Одна з них пов'язана із руйнуванням стереотипів життєвих цінностей і пріоритетів, знецінюванням естетичної значущості мистецтва. У зв'язку із цим з'являється необхідність впливу на систему естетичних цінностей дітей, тому що освітні стандарти передбачають обов'язкову наявність в учнів сформованої системи цінностей, яка повинна бути розвиненою в процесі навчання в школі.

Видатний учений, представник світової педагогічної думки С. І. Гессен, визначаючи основи педагогіки писав, що «...мета освіти – культурні цінності, до яких у процесі навчання повинна бути залученою людина» [2]. Сформулювавши наукове поняття «педагогіка культури», він трактував педагогіку як аксіологічно спрямовану гуманістичну систему, а виховний і освітній процеси розглядав як

прилучення людини до культурних цінностей, осягнення нею змісту культурного життя рідного народу й людства в цілому.

Відповідно, перехід до ціннісної парадигми виховання і навчання є однією зі стійких тенденцій розвитку сучасної школи, про що свідчить загальна аксіологізація світового освітнього простору, що веде до необхідності визначення ціннісних пріоритетів модернізації вітчизняної системи освіти.

Аксіологія, як наука про природу цінностей, розглядає зв'язки різних цінностей та їхню залежність від соціокультурних і особистісних факторів. Слід зазначити, що термін «аксіологія» був уведений у науковий тезаурус на початку XX століття. Однак розробка проблеми цінностей довгий час залишалася свого роду монополією закордонної філософії. Так, у наукових працях вчених-філософів (В. Дільтей, М. Вебер, О. Шпенглер) були обґрунтовані причини розпаду буття на реальність і цінність. Цінностями вони стали називати ті сторони реальності, у яких фокусуються головні бажання й прагнення даного суспільства. Так, на думку М. Вебера, цінність – це норма, способом буття якої є значимість для суб'єкта. За переконанням В. Дільтея, «цінність» виступає у якості цілком адекватного поняття, причому будь-яка ціннісна вибірковість в історії виступає як рівноправна [7].

Згодом, у вітчизняній науці були визначені місце й роль теорії цінностей, її значення для розвитку комплексу наук про людину й суспільство, позначилися перспективи її розвитку в єдності гносеологічного, соціологічного й педагогічного аспектів. У дослідженнях учених оформився й відповідний категоріальний апарат, що включає поняття «цінність», «ціннісне ставлення», «оцінка», «ціннісні орієнтації».

Так, на думку О. В. Бондаревської, цінність – це те, що почуття людей диктують визнати головним і найбільш значущим, до чого можна прагнути, відповідно вивчати це явище, ставитися до нього з повагою, визнанням тощо. «Цінності – це переваги (або відкидання) певних змістів і побудованих на їхній основі способів поведінки» [1]. У наукових працях М. Р. Гінзбурга, цінності пов'язані з уявленнями про сенс життя, що є одночасно і фундаментом розвитку особистості, і її результатом» [3]. У дослідженнях А. Г. Здравомислова похідні від самих цінностей ціннісні орієнтації є установками особистості на цінності матеріальної й духовної культури [5]. За твердженням М. С. Кагана, для формування цінностей є тільки один шлях – духовне спілкування. Учений акцентує увагу на тому, що спілкування є зв'язком людини з людиною як

суб'єкта із суб'єктом, це «симетрична взаємодія» людей, у якому немає вчителя й учня, а є партнери, рівні один одному учасники діяльності [6].

Слід зазначити, що поняття «ставлення» виступає в якості фундаментальної категорії низки наук: філософії, естетики, психології, соціології, педагогіки тощо. У спілкуванні людини з мистецтвом саме ставлення має вирішальне, ключове значення, регулюючи всю систему взаємин, стимулюючи пізнавальні й творчі мотиви, перетворюючи інтерес у потребу. Ціннісне ставлення до творів мистецтва сприяє формуванню гармонійно розвиненої, цілісної й творчої особистості, тому що основою ставлення є естетичні й моральні цінності.

Зауважимо, що естетичне, при всій складності його змісту залишається носієм ставлення, до того ж ставлення особливого – суб'єктивного, людського, нескінченно багатоманітного. Як зауважував О. А. Кривцун, «ціннісне ставлення є вибіркоким по відношенню до фактів, воно складає їх у певну ієрархію, приводить у відповідність із ментальними установками того або іншого суспільства» [7, с. 177].

На початку XXI століття ці зміни стали ще більш помітними, тому проблема формування ціннісного ставлення учнів зайняла особливе місце в сучасній концепції змісту всієї системи освіти. Як вже зазначалося, у сучасній педагогічній науці нова система цінностей і мети освіти обговорюється надзвичайно широко. Результатом цього стало те, що концепція виховання й розвитку особистості, яка є заснованою на ідеях природовідповідності, культуровідповідності й індивідуально-особистісного розвитку отримала нового звучання.

Нова культурологічна парадигма освіти принципово відрізняється від парадигми просвітницької, що панувала у XX столітті. Принциповою відмінністю нової парадигми є те, що проблеми формування ціннісного ставлення учнів до мистецтва розглядається нею як морально-естетична цінність. Саме тому ціннісні відносини, наповнюють будь-який педагогічний вплив і взаємодію педагога з дитиною, наповнюючи і збагачуючи їхню спільну діяльність. При цьому зміст такої взаємодії перетвориться в ціннісне, якщо за об'єктом взаємодії ми бачимо й розуміємо цінність і ставлення до цінності. В. І. Самохвалова, наприклад, відзначає, що «цінності естетичного сприйняття світу, поряд із цінностями його пізнання, визначення змісту буття в ньому людини, моральними цінностями, усе більше стають і усвідомлюються потужним фактором, що визначає спосіб і характер взаємодії людини

із світом, а також напрям її людської діяльності» [9, с. 133].

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну частину спрямованості кожної особистості й становить основу її стосунків із навколишнім світом, з іншими людьми, а також формує світогляд і ядро мотивації життєвої активності. Таким чином, ціннісному ставленню як особистісному утворенню властиві такі риси, як зв'язок із світом цінностей, з духовно-моральним розвитком, формуванням світогляду. Тому саме під час навчання в школі, у ранньому, підлітковому й старшому шкільному віці різко зростає важливість проблеми формування ціннісних орієнтацій і ціннісного ставлення в умовах спілкування з мистецтвом, що розширює компенсаторні можливості дитини й гармонізує її стосунки із навколишнім світом.

Досвід емоційно – ціннісного естетичного ставлення є складним внутрішнім середовищем, підґрунтям для формування й розвитку естетичної свідомості, тому що почуття людини є тісно пов'язаними з особистою мотивацією, домінантою потреб. Старшокласники, наприклад, одержують такий досвід із книг, в процесі пізнання творів мистецтва, із оточуючого культурного середовища, із сфери неформального спілкування тощо.

Дуже важливо, щоб шкільна освіта, наочний приклад вчителів допомагали б набутти позитивний досвід емоційно-ціннісного естетичного ставлення до творів мистецтва як на уроках мистецтва, художньої культури, так і в позаурочний час. Зазначимо, що переважна більшість дослідників вказують на особливе значення музичного мистецтва в процесі розвитку творчої уяви, тому що художні образи, що формуються за допомогою звуків, характеризуються активним і безпосереднім впливом на внутрішній світ людини. Таким чином музичне мистецтво безпосередньо впливає на формування ціннісного естетичного сприйняття світу, поряд із засвоєнням духовних і моральних цінностей, позитивних якостей особистості.

Необхідно також враховувати складність природи цінності, оскільки вона поєднує як об'єктивно-змістовну так і суб'єктивно-особистісну сторони. При цьому цінність можна розглядати як «ядро» цілісності особистості, що визначає спрямованість особистості й створює основу єдності різноманітних відносин, у яких реально функціонує людина. Не випадково психолог А. Н. Малюков вважає, що «сукупність відносин ціннісної групи впливає на розвиток і становлення особистості й, у випадку успіху, приводить до поступового формування спрямованості й позиції особистості...» [8, с. 23].

Зазначимо, що в наш час актуальним напрямом модернізації освіти є гуманітаризація освітнього процесу, що реалізується як комплекс різноманітних заходів, спрямованих на розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти. Історично сформована система вітчизняної загальної й професійної освіти зазвичай підпорядковується предметно-змістовному принципу й відтворює лише один із процесів розвитку – диференціацію у різних предметних галузях. Зауважимо, що окремі дисципліни, які повинні бути спорідненими за змістом, часто не мають між собою жодного зв'язку. У результаті процес навчання має формальний, абстрактний характер, який можна перебороти тільки за рахунок впровадження принципів «предметності» і «змістовності» у широкому культурному контексті. Але сучасна дидактика значно краще володіє умінням навчати певним конкретним знанням, замість того, щоб давати розуміння предмета в цілому.

У контексті цього нами була розроблена програма розрахована на учнів старших класів, у якій представлені ключові методичні питання з розвитку ціннісного ставлення учнів до музичного мистецтва, котру ми рекомендуємо використовувати на уроках художньої культури у загальноосвітній школі. В процесі підготовки програми ми спиралися на державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів з музичної змістової лінії освітньої галузі «Естетична культура». З огляду на тему нашого дослідження, ми можемо виділити наступні вимоги державного стандарту: «виховання в учнів ціннісного ставлення до дійсності та творів мистецтва, збагачення емоційно-почуттєвої сфери, ...формування уявлень про музичне мистецтво, його специфіку, основні види, жанри і форми, зв'язок музики з іншими видами мистецтв. Усвідомлення значення музики в житті людини та суспільства» [4, с. 4].

Таким чином, ціннісне ставлення учнів до музичного мистецтва ми розглядаємо як стійке індивідуально-значеннєве утворення, в основі якого є:

- гуманістична центрація, яка полягає в усвідомленні учнем визначальної значущості виховання ціннісного ставлення до мистецтва;

- позитивне ставлення до класичної музичної спадщини, що проявляється в стійкості емоційного переживання, в інтелектуальній чутливості при спілкуванні з мистецтвом і відповідно, у задоволенні, яке отримує людина від процесу знайомства і більш глибокого освоєння музики;

- спрямованість учня на практичну реалізацію сформованих цінностей у вигляді творчої ініціативи, яка має вияв у активності на уроці, самовираженні в музиці, яка

реалізовується не тільки під час навчання, а й після закінчення школи;

- прояв ціннісного ставлення у вигляді естетичної потреби, художніх інтересів і творчої активності.

Зважаючи на вищевказане, під ціннісним ставленням до творів музичного мистецтва ми розуміємо таке ставлення, що характеризується естетичною значущістю музичного мистецтва для особистості, наявністю у неї усвідомленої потреби в музичному мистецтві що, безумовно, виходить за межі навчального процесу в школі, розповсюджуючись на «доросле» життя в майбутньому.

Отже, педагогічна технологія виховання ціннісного ставлення до творів музичного мистецтва включає чотири етапи.

На першому етапі здійснюється розширення досвіду учнів в галузі музичного мистецтва: розвиваються уявлення учнів про музику як про важливий елемент навколишнього життя; розвивається асоціативне мислення учнів й, відповідно, підвищується їхній інтерес до музичної класики; відбувається нагромадження учнями музично – інтонаційного досвіду. Для підвищення мотивації учнів під час уроків ми рекомендуємо використовувати різноманітні комп'ютерні технології, мультимедійні презентації, демонстрацію спеціально підібраних картин, читання уривків з літературних першоджерел. Йдеться про створення вчителем відповідного інформаційно-освітнього середовища й атмосфери творчого пізнання.

Водночас вчитель пропонує учням цікаві завдання, тести, ігри, які здатні заохотити дітей до самостійної діяльності, розвивають ініціативу, працюють на встановлення асоціативних зв'язків між музичними й зоровими образами. На цьому етапі вчитель художньої культури може використовувати методи пластичного моделювання, супроводжуваного ідеомоторною діяльністю, метод синектики, прийоми «активного слухання» музичних творів тощо.

Другий етап є спрямованим на заохочення старшокласника до творчої активності. Відповідно завданнями цього етапу є: формування емоційно-позитивного ставлення до музики через участь у найпростіших видах музичної діяльності; розвиток спроможності оцінити той чи інший музичний твір, що характеризується вмінням дітей висловлювати естетичне судження про музику різних стилів і жанрів й наявність адекватних поведінкових реакцій, формування свідомого ставлення до власних музичних переживань. У роботі на уроці можна використовувати метод «навчання через навчання», проектні методи з використанням

різноманітних технічних засобів навчання, евристичний і концентричний методи тощо.

На третьому етапі здійснюється подальший розвиток вміння свідомо оцінювати музичні явища, а також формування вибіркового, усвідомленого ставлення до власних музичних вражень, оцінка значеннєвих підтекстів у музиці. На цьому етапі педагогу варто застосовувати прийом зіставлення власних життєвих емоцій учнів з художніми, завдання на встановлення асоціативних зв'язків; комп'ютерні, мультимедійні технології, інтегративні методи навчання, активне використання інтернету в проектній діяльності, застосування різних дидактичних методів, залучення до творчої співпраці вчителів інших дисциплін мистецького спрямування й використання міжпредметних зв'язків тощо.

На четвертому, останньому етапі здійснюється формування ціннісної позиції особистості стосовно музичного мистецтва, вирішуються завдання проектування накопиченого в процесі занять за означеною методикою особистого досвіду дитини на об'єкт відносин, яким є твір музичного мистецтва, а також формування потреби в активному прояві ціннісного ставлення до музичного мистецтва. При цьому ми рекомендуємо використовувати методи музичного узагальнення, музичного міркування, створення художнього контексту, прийоми тимчасової, просторової й змістовної синхронізації освітніх проєкцій, методи аналізу, синтезу, узагальнення, різних евристичних методів, проектну діяльність тощо. Підсумком четвертого етапу є наявність сформованого музичного інтелекту, що стає частиною особистості учня-старшокласника, і, відповідно, прийняття й визнання музичної культури як частини загальної духовної культури особистості.

Таким чином, дана технологія розвитку ціннісного ставлення до творів музичного мистецтва на уроках художньої культури повинна реалізовуватися як цілісний процес, що охоплює все різноманітні форми навчальної діяльності учнів старших класів.

Згідно з Державним стандартом базової та повної середньої освіти курс «Художня культура» вивчається у 9-10 класах протягом 70 годин на рік. Звичайно, така ситуація не задовольняє як науковців, які обґрунтовують ефективність впровадження художньо-естетичного виховання і освіти, а звідти й ціннісного ставлення до мистецтва, з раннього шкільного віку, так і педагогів-практиків. З огляду на збільшення варіативної частини змісту освіти створюється можливість викладання курсу «Художня культура» за рахунок годин варіативного компонента починаючи із 5-6

класів, але на практиці ця можливість, зазвичай, не використовується. Як правило, у дев'ятому класі учень уже має власні смаки і уподобання, сформовані культурні й життєві цінності. Знаходячись під тиском засобів масової інформації й специфічної підліткової субкультури, молода людина, як правило, стає споживачем і носієм невибагливої, антиінтелектуальної і низької за якістю масової культури.

Недарма вчені-мистецтвознавці, психологи і педагоги, чії ідеї істотно вплинули на розвиток засадничих позицій вітчизняної мистецької освіти (Б. Лихачов, О. Мелік-Пашаєв, Н. Гродзенська, Д. Кабалевський, О. Щолокова, Л. Ващенко та інші) розробляли програми, які ґрунтуються на концепції всебічного художньо-естетичного розвитку учнів із першого до останнього року навчання в школі. І якщо в молодших класах вивчення художньої культури спрямовується в основному на розвиток емоційно-чуттєвої сфери учнів, то в середніх і старших класах крім цього передбачається формування мистецьких знань і оцінних суджень.

Ми переконані, що тільки такий процес безперервної художньо-естетичної освіти, що передбачає наявність двох ступенів навчання – пропедевтичного й основного, може забезпечити виховання ціннісного ставлення до мистецтва, зокрема музичного, й допомогти, у тісній співпраці з усіма предметами гуманітарної і мистецької спрямованості, у формуванні культурної, гармонійно розвиненої особистості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондаревская Е. В. Ценностные основания личностно ориентированного воспитания /

Е.В. Бондаревская // Педагогика. – 1996. – № 4. – С. 29 – 36.

2. Гессен С. И. Основы педагогики: Введение в прикладную философию / С. И. Гессен. – М., – 1995. – 448 с.

3. Гинзбург М. Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1988. – № 2. – С. 19 – 26.

4. Державний стандарт базової та повної середньої освіти // Мистецтво та освіта. – № 2. – 2004. – С. 2 – 6.

5. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М., – 1986. – 221 с.

6. Каган М. С. Мир общения: проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М., – 1988. – 319 с.

7. Кривдун О. А. Эстетика: Учебное пособие для вузов / О. А. Кривдун. – М., – 1998. – 434 с.

8. Малюков А. Н. Психология переживания и художественное развитие личности: [науч. – метод. пособие] / А. Н. Малюков. – Дубна, – 1999. – 250 с.

9. Самохвалова В. И. Пути формирования эстетического сознания личности / В. И. Самохвалова // Эстетическое сознание личности. – М., – 1994. – С. 133 – 194.

10. Світова художня культура: Від первісного суспільства до початку середньовіччя: [навч. посіб.] / Щолокова О.П., Шип С. В., Шевнюк О.Л., Семашко О.М. – К., – 2004. – 175 с.

11. Щуркова Н. Е. Педагогическая технология. 2-е изд. допол. / Н. Е. Щуркова. – М., – 2005. – 256 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Куркіна Сніжана Віталіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін КДПУ імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: удосконалення навчально-виховного процесу у вищій та початковій школі засобами мистецьких дисциплін, історія вітчизняної та зарубіжної педагогіки.